

УДК 338.439

*Одінцов М.М.,
д.е.н., професор кафедри економіки,
Кременчуцький національний університет*

ВПЛИВ ПРОСТОРОВОЇ І ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Для здійснення економічних реформ, спрямованих на інтеграцію аграрного сектору України у світову економіку, необхідне дотримання головних принципів і механізмів, домінуючих в світовій економічній спільноті. Нинішня ринкова система управління економікою не передбачає повного відмовлення від державного регулювання соціально-економічних процесів, які відбуваються в суспільстві. Відомо, що ринок не здатний вирішувати ряд проблем, пов'язаних з потребами суспільства, соціальною єдністю країни, розвитку територіальних громад.

Доцільність регулювання ринку шляхом проведення економічної політики держави в таких галузях, як валютно-фінансова, соціально-економічна, структурно-інвестиційна і науково-технічна визнана в усіх розвинених країнах. Держава повинна встановлювати і охороняти загальні правила функціонування ринку, використовуючи такі форми втручання, як законодавство, державне замовлення, ліцензування експорту і імпорту, різні форми стимулювання і контролю раціонального використання природних ресурсів та ін. На державу покладається і завдання соціально-економічних прав людини, перерозподілу доходів між верствами населення, ліквідації структурних і регіональних диспропорцій, пропорціонального розвитку територій країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В наш час наукою досить глибоко досліджена суть економічної інтеграції. Теоретична основа інтеграції висвітлювалася у працях провідних зарубіжних і національних вчених, зокрема: Р. Коуза [1], О. Уільямсона [2], В. Андрійчука [3], Є. Крилатих [4], П. Саблука [5]. В той же час дослідження проблем просторової і економічної інтеграції проводилося на рівні інтересів і ефектів господарюючих суб'єктів та споживчого контингенту на мікрорівні. Така позиція не дозволяє розробляти і використовувати на практиці методологічний підхід до формування і розвитку інтеграційних структур з метою соціально-економічного регіонального розвитку і підвищення конкурентного стану територій.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження одного із важливих інструментів регулювання процесів, що відбуваються в аграрному секторі країни – диверсифікації агропромислового виробництва. В умовах гострих проблем збереження і розвитку значної частини сільських територій, скорочення обсягів і низького рівня дохідності сільського виробництва, закономірним стає прагнення аграрного бізнесу до економічної і просторової інтеграції. Це прагнення обумовлене намаганням знизити підприємницькі ризики, підвищити ступінь контролю ресурсів і ринків збуту, отримати синергетичний і мультиплікативний ефект.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз організаційних форм просторової і економічної інтеграції виявляє різні групи об'єднань, класифікованих по рівню потенціалу підприємницьких структур до інтеграції і інтерференції (табл. 1). Зокрема, розвиток підприємництва і прагнення контролювати ринки готової продукції і сировини спрямовують підприємства до інтеграції з метою монополізації або олігополізації економічного простору. Прагнення бізнесу до таких форм інтеграції зазвичай ініціюються впливом об'єктивних факторів економічного розвитку бізнесу і не вимагає додаткових стимулів і каталізаторів.

Прийнято вважати, що такі форми інтеграції повинні мати певну протидію з боку органів державної влади, оскільки їх розвиток справляє негативний вплив на рівень конкуренції на регіональних ринках, що викликає монополізацію ринків і, як наслідок, зниження споживчої цінності продукту, а також погіршення конкурентних позицій регіонального бізнесу.

На практиці вслід за інтеграцією і монополізацією спостерігається об'єктивне зростання бізнесу, поліпшення фінансових результатів капіталізації бізнесу. Практично завжди при цьому відбувається зростання відрахування в бюджети всіх рівнів і підвищення рівня соціальної відповідальності бізнесу. Держава під впливом бажання отримати більший дохід у вигляді податкових надходжень і підвищення соціального ефекту не тільки не протидіє створенню об'єднань, що продукують монополізацію, але часто сприяє їх розвитку. Це призводить до певних зрушень в частині ринкової присутності бізнесу, появи і розвитку адміністративного ресурсу в таких об'єднаннях підприємств.

Слідом за появою короткотермінових економічних і соціальних ефектів наступає перекис в структурі економіки регіону, заморожується конкурентна боротьба як фактор розвитку бізнесу і

зростання споживчої цінності продукції підприємства, що в цілому веде до погіршення конкурентного стану регіону як території розміщення продуктивних сил. Отже, однією з важливих функцій державної регулятивної політики у сфері розвитку бізнесу повинна стати протидія створенню і розвитку інтеграційних структур в регіональній економіці, спрямованої на контроль ринків сировини і готової продукції.

Таблиця 1

Характеристика видів інтеграції підприємництва з позицій отримання територіальних ефектів

Види ефекту	Види інтеграції		
	Інтеграція з метою посилення ринкової влади	Інтеграція з метою об'єднання виробничих і фінансових ресурсів	Інтеграція з метою інноваційного і інфраструктурного розвитку
Ступінь самоутворення інтеграційних структур	Висока	Середня	Низька
Типи інтеграції	Горизонтальна, вертикальна	Горизонтальна, вертикальна, діагональна, комбінована	Діагональна, комбінована
Ефекти для бізнесу	Контроль ринків сировини і готової продукції, ефекти монополізації і олігополізації	Здешевлення і доступ до капіталу, відсутність дефіциту інвестиційних ресурсів і обігових засобів	Отримання синергетичного і мультиплікативного ефектів
Ефекти для регіону в короткотривалій перспективі	Зростання бюджетних відрахувань, посилення соціальної відповідальності бізнесу	Реалізація інвестиційних проектів, зростання зайнятості в регіоні, укрупнення бізнесу, загострення конкуренції	Зародження інноваційного і виробничого потенціалу, загострення міжрегіональної конкуренції, розвиток інфраструктури
Ефект для регіону в середньо- і довготривалій перспективі	Деструктуризація економіки, зниження конкурентного стану регіону, зниження споживчої цінності регіонального продукту	Зростання бюджетних відрахувань, посилення соціальної відповідальності бізнесу, зростання конкурентного стану регіону, укрупнення і монополізація бізнесу шляхом злиття і поглинання	Інноваційне лідерство економіки регіону, зростання конкурентного статусу територій, формування потужних виробничих центрів
Напрямок державної регуляторної політики	Перешкоджання інтеграції	Політика нейтралітету, моніторинг юридичної чистоти угод злиття і поглинання	Сприяння розвитку інтеграційних зв'язків

Джерело : розроблено автором

Іншим типом інтеграції з точки зору зрілості і самоорганізації бізнес-структур є інтеграційні форми, що включають виробничі, збутові і фінансові центри. Така інтеграція тягне за собою об'єднання за функціональними ознаками, коли ініціатори інтеграції прагнуть отримати ряд мультиплікативних і синергетичних ефектів. Як правило, подібна інтеграція відбувається у формі угод злиття і поглинання, а також у формі інтеграції фінансових і виробничих структур. Інтеграція такого виду характеризується зростанням комерційних ефектів, що обумовлює зростання бюджетних і соціальних ефектів. Крім того, за рахунок інтеграції спочатку зростають конкурентоспроможність і інфраструктурний ефекти, які створюються внаслідок дефіциту інвестиційних ресурсів. Надалі зростання і укрупнення таких інтеграційних структур приводить до монополізації і олігополізації ринків. Отже, до завдань органів державної виконавчої влади в цій ситуації слід віднести моніторинг юридичної чистоти угод злиття і поглинання, а також комплекс заходів по недопущенню монополізації сировини і готової продукції.

Третім видом інтеграції бізнес-структур є інтеграція, заснована на принципах інтеграції кластерного типу, коли об'єднання відбувається навколо підприємств однієї базової галузі, яка відіграє в інтеграційній структурі головну роль. Таким способом, по суті, формуються територіальні кластери. Як правило, кластери не можуть створюватися під впливом ринкових стимулів суб'єктів ринку, але в той же час, дані інтеграційні структури створюють ряд позитивних ефектів для територіальної (регіональної) економіки і соціальної сфери територій.

Отже, до завдань регіональної регулятивної політики у сфері стимулювання відтворювального процесу відноситься пошук механізмів, інструментів і стимулів формування і розвитку територіальних і

економічних кластерів як найбільш ефективних інтеграційних об'єднань з позицій максимізації ефектів бізнесу. Інформацію про види економічної і просторової інтеграції бізнесу дає наведена вище табл. 1.

Як видно з аналізу видів економічної і просторової інтеграції, кластери як форма економічної і просторової інтеграції, незважаючи на володіння позитивним впливом на економіку і соціальну сферу території, не можуть бути створені автоматично, тобто під впливом «невидимої руки» ринку. Державна регулятивна політика відтворювальних процесів повинна передбачати комплекс заходів по формуванню і розвитку кластерів на території регіону. При цьому виникає ряд питань, відповіді на які і формують вектор дій органів державної влади в межах кластеризації територіальної (регіональної) економіки:

по-перше, слід вирішити питання вибору базової галузі, яка буде формувати ядро кластеру;

по-друге, необхідно сформувати підтримуючі галузі, які будуть відігравати роль кластерної периферії;

по-третє, необхідно визначити перелік інфраструктурних проектів, розробити інструменти державно-приватного партнерства при їх реалізації, сформувати організаційні і нормативні основи інфраструктурного забезпечення розвитку потенційних кластерів.

Кластеризація як основа аграрної політики території повинна орієнтуватися на першочерговий розвиток аграрного виробництва в найбільш розвинених згустках виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції-сировини, що є головною основою створення продуктів харчування населення. Орієнтуючись на Програму економічного і соціального розвитку Черкаської області до 2020 року, нами на основі застосування кореляційно-регресійного аналізу проведена економіко-статистична оцінка передумов розвитку кластерної організації підприємств агропромислового комплексу області.

За основу виділення базових районів області для організації агропромислових кластерів прийнято ступінь впливу обсягу виробництва сільськогосподарських культур на виробництво основних видів готових для споживання продуктів – хліба, цукру, олії, м'ясних і молочних продуктів. Сировинною основою цих продуктів є зерно, цукрові буряки, соняшник, яловичина, свинина, молоко. В якості результативного показника в нашому дослідженні прийнято валовий обсяг продукції сільськогосподарських підприємств адміністративних районів області, що відображає комплекс факторів, які спричиняють на результати як самостійний, так і спільний з іншими факторами вплив.

Якісний аналіз поставленої задачі та намагання дотримуватися вимог програми Mathcad [6] дало можливість оцінити кожний фактор тільки однією вимірювальною якісною ознакою. Це дозволило відібрати шість рівноправних факторів, що мають певну незалежність один від одного і одночасно мають певний зв'язок з результативним показником.

Для розробки кореляційно-регресійної моделі формування валової продукції сільськогосподарських підприємств районів Черкаської області використана формула:

$$Y = a_0 + a_1V_1 + a_2V_2 + a_3V_3 + a_4V_4 + a_5V_5 + a_6V_6, \quad (1)$$

де $a_1, a_2, \dots, a_6$ – коефіцієнти регресії, що означають вплив (плюсовий або мінусовий) певного виду продукції на формування обсягу валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах.

При цьому показники матриці розрахунків відображають динамічні показники:

a_0 – вільний член;

V_1 – валове виробництво зерна, тис. т;

V_2 – валове виробництво цукрових буряків, тис. т;

V_3 – валове виробництво соняшника, тис. т;

V_4 – валове виробництво яловичини, тис. т;

V_5 – валове виробництво свинини, тис. т;

V_6 – валове виробництво молока, тис. т;

Y – валова продукція сільського господарства в порівняльних цінах 2005р.

Y є показником, який характеризує довготривалий вплив множини факторів на його рівень. Окремо розглянуті фактори викликають різноспрямований вплив на досліджуваний результативний показник, але у сукупності вони визначають тенденцію формування Y .

Для дослідження комплексного впливу незалежних факторів (видів продукції) на вартість валової продукції (залежний фактор) застосована множинна регресія, яка дає можливість побудувати модель з великим числом факторів в умовах їх незалежності один від одного, а також визначити вплив кожного з них окремо та їх сукупний вплив на залежний показник Y . Введення в матрицю програми Mathcad статистичних показників динаміки виробництва зерна, цукрових буряків, соняшника,

яловичини, свинини і молока в розрізі районів Черкаської області за 2004-2010 роки дали формули залежності обсягу валової продукції сільського господарства в кожному районі від динаміки виробництва конкретних видів продукції. Коефіцієнти регресії кожного виду продукції відображають величину функціонального впливу їх на формування загального результату – валової продукції сільського господарства (табл. 2).

Таблиця 2

Економіко-статистичні характеристики моделей сільськогосподарського виробництва районів Черкаської області

Райони	Формула формування валової продукції в порівняльних цінах 2005 р.
Городищенський	$Y = 1.464V_1 + 0.075V_2 - 9.1V_3 - 213.6V_4 - 39.32V_5 + 32.6V_6 - 49$
Драбівський	$Y = 2.24V_1 + 1.7V_2 + 14.6V_3 - 230V_4 + 591V_5 + 192V_6 - 1.23 \cdot 10^3$
Жашківський	$Y = 1.07V_1 + 1.59V_2 - 18.7V_3 - 303.6V_4 + 45.8V_5 + 43.7V_6 - 1.44$
Звенигородський	$Y = 0.6V_1 + 0.14V_2 + 0.6V_3 + 6.7V_4 - 16V_5 - 1.8V_6 + 34$
Золотоніський	$Y = 0.084V_1 - 0.35V_2 + 6.5V_3 - 94.3V_4 + 24.4V_5 - 20.9V_6 + 1.2 \cdot 10^3$
Кам'янський	$Y = 0.64V_1 - 1.02V_3 + 24.1V_4 + 7.3V_5 + 12.8V_6 - 27$
Канівський	$Y = -0.24V_1 - 1.36V_2 - 0.83V_3 - 38.7V_4 - 19.6V_5 + 15.5V_6 + 74$
Катеринопільський	$Y = 0.53V_1 + 0.14V_2 - 2.64V_3 + 4.2V_4 + 17.3V_5 - 22.5V_6 + 142$
Корсунь-Шевченківський	$Y = 0.79V_1 + 0.34V_2 - 3.83V_3 + 44.25V_4 + 41.74V_5 - 5.95V_6 - 5.95$
Лисенський	$Y = 0.1V_1 - 0.18V_2 - 1.6V_3 - 168.5V_4 + 10.3V_5 - 28.1V_6 + 257$
Маньківський	$Y = 0.43V_1 + 0.11V_2 + 5.26V_3 - 104.6V_4 + 15.9V_5 - 44.3V_6 + 173$
Монастирищенський	$Y = -5.7V_1 + 2.37V_2 + 4.7V_3 - 2.6 \cdot 10^3V_4 - 6.24 \cdot 10^3V_5 - 1.03 \cdot 10^3V_6 - 2.7 \cdot 10^3$
Смілянський	$Y = 0.13V_1 + 0.61V_2 + 5V_3 + 58.3V_4 + 50.4V_5 - 5.24V_6 + 25$
Тальнівський	$Y = 1.03V_1 - 0.2V_2 + 0.75V_3 - 35.9V_4 + 154.7V_5 + 4.7V_6 - 22$
Уманський	$Y = 33V_1 + 11.5V_2 - 285V_3 + 1.04 \cdot 10^4V_4 + 625V_5 + 799V_6 - 9.6 \cdot 10^3$
Христинівський	$Y = 0.43V_1 + 0.26V_2 + 1.68V_3 - 30.6V_4 + 7.8V_5 - 20.4V_6 + 71$
Черкаський	$Y = 0.32V_1 + 18.39V_3 + 543V_4 - 53V_5 - 81V_6 + 1.07 \cdot 10^3$
Чигиринський	$Y = 0.314V_1 + 1.94V_3 + 22.5V_4 + 0.8V_5 + 0.22V_6 + 20$
Чорнобаївський	$Y = 0.38V_1 - 0.15V_2 - 24V_3 + 931V_4 - 173V_5 + 6.7V_6 - 1.8 \cdot 10^3$
Шполянський	$Y = 0.87V_1 + 0.8V_2 + 1.9V_3 + 73V_4 + 144V_5 + 5.2V_6 - 152$

Джерело : розраховано автором з використанням статистичної інформації [7]. Розрахунки проведені з використанням програми Mathcad

Групування районів за коефіцієнтами регресії по кожному виду продукції дозволило виділити три типи районів за рівнем розвитку і зрілості умов для формування кластерної системи функціонування підприємств агропромислового комплексу. При визначенні рівня розвитку районів у виробництві певного виду сільськогосподарської продукції враховувалася віддаленість районів від регіонального центру і міст з великою чисельністю населення, об'єктів переробки і споживання продукції, наявність транспортної інфраструктури, природні умови, проекти розвитку сільського господарства та переробних галузей на перспективу.

За такими параметрами виділені високорозвинуті, середньорозвинуті і слаборозвинуті райони, які відповідають основним ознакам кластерів конкретних видів продукції за потенційною можливістю виробництва основних видів сільськогосподарських культур – сировинної основи кластерів.

Групування районів області за рівнем впливу окремих видів продукції на обсяг валової продукції сільського господарства в порівняльних цінах 2005 р. за тривалий лаг методом матричного аналізу дозволило визначити пріоритетні галузеві сфери для розвитку кластеризації зернового, цукрового, молочного, м'ясного агропромислових кластерів (табл. 3).

Таблиця 3

Виділення сировинних зон перспективних агропромислових кластерів
 Черкаської області*

Вид продукції	Райони високого розвитку	Райони середнього розвитку	Райони низького розвитку
Зерно	Коефіцієнти регресії		
	3.1– 0.87	0.64 – 0.38	нижче 0.38
	Уманський	Кам'янський	Чигиринський
	Христинівський	Катеринопільський	Смілянський
	Драбівський	Маньківський	Лисянський
	Городищенський	Чорнобаївський	Канівський
	Жашківський	Звенигородський	Монастирищенський
	Шполянський		Золотоніський
	Корсунь-Шевченківський		Черкаський
Тальнівський			
Цукрові буряки	Коефіцієнти регресії		
	2.4 – 1.5	0.75 – 0.26	
	Корсунь-Шевченківський	Чорнобаївський	
	Жашківський	Христинівський	
Золотоніський			
Молоко Яловичина	Коефіцієнти регресії		
	32.6 – 0.87	0.64 – 0.38	нижче 0.38
	Чорнобаївський	Шполянський	Корсунь-Шевченківський
	Городищенський	Тальнівський	Катеринопільський
	Драбівський	Золотоніський	Лисянський
	Уманський		Маньківський
Жашківський			
Свинина	Коефіцієнти регресії		
	144 – 24	17.3 – 4.7	нижче 4.7
	Шполянський	Катеринопільський	Звенигородський
	Уманський	Маньківський	Канівський
	Драбівський	Лисянський	Монастирищенський
	Жашківський	Христинівський	Черкаський
	Смілянський	Кам'янський	Чигиринський
	Корсунь-Шевченківський	Тальнівський	Чорнобаївський
	Городищенський		
Золотоніський			

Джерело : складено автором на основі даних табл. 2.

У склад кластерів можуть входити важливі структурні елементи АПК регіону: адміністративні органи влади, наука і освіта, представники інфраструктурних ланок, сировинні зони переробної промисловості, включаючи об'єднання сільськогосподарських товаровиробників (рис. 2).

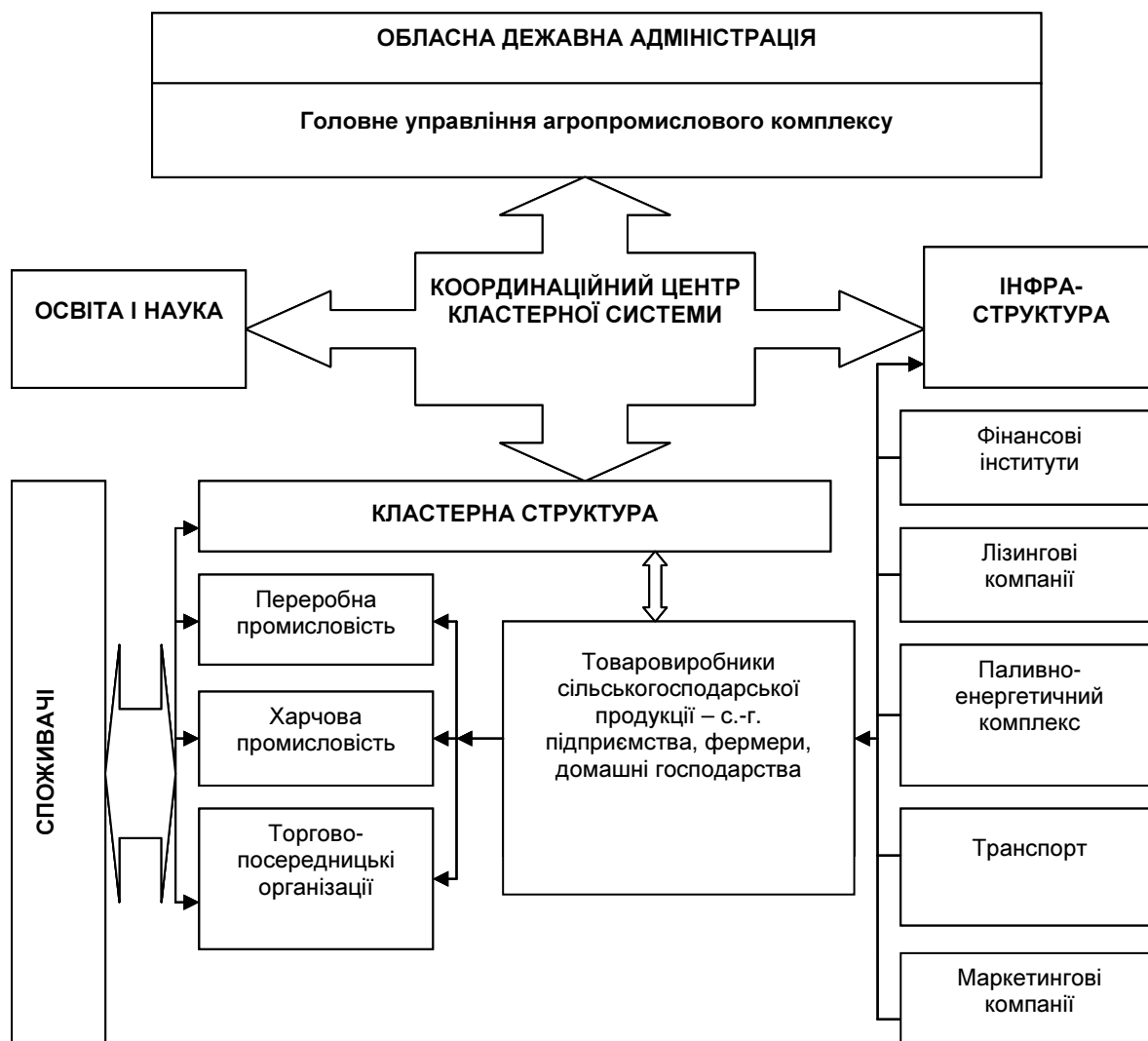

Рис. 2. Схема взаємодії суб'єктів кластерної системи АПК території

Джерело : розроблено автором

Організаційно-економічний механізм виділених груп підприємств, що становлять сировинну основу виробництва готових продуктів харчування, разом з переробними і торгівельними підприємствами лізинговими та інноваційними організаціями відповідають визначенню М. Портера: «Кластер – это группа географически соседствующих компаний и связанных с ними организаций, действующих в определенной сфере и характеризующихся общностью деятельности и взаимодополняющих друг друга. ... Кластер система взаимосвязанных фирм и организаций, значимость которых как целого превышает простую схему составных частей» [8].

Висновки з проведеного дослідження. Кластерна система – це більш за все система і економічна, і організаційна. Тому при її створенні першочерговим завданням стає побудова на добровільній основі паритетних організаційно-економічних відносин між всіма суб'єктами кластерної системи. Кластерний підхід – це механізм формування взаємозв'язків всіх учасників інтеграційного ланцюга на інноваційній основі, який найбільш повно проявляється в умовах просторової і економічної інтеграції і сприяє соціально-економічному розвитку сільських територій. Генераторами організації і розвитку кластерів можуть виступати локалізовані територіальні об'єднання (асоціації, спілки) сільськогосподарських підприємств у складі агропромислових кластерів із цукрозаводами, молокозаводами, м'ясокомбінатами, хлібозаводами, іншими підприємствами переробної і харчової промисловості. Вирішення цих проблем з методологічної і організаційної точки зору підвищить ефективність державної регулятивної політики за рахунок формування і розвитку кластерних форм просторової і економічної інтеграції агропромислового бізнесу, що, в свою чергу, позитивно вплине на конкурентоспроможність сільських територій, розвитку економіки і соціальної сфери села.

Бібліографічний список

1. Коуз Р. Фирма, рынок, право / Р. Коуз ; [пер. с англ. Б. Пинскера ; науч. ред. Р. Капелюшников]. – М. : Новое изд., 2007. – 224 с.
2. Уильямсон О. Экономические институты капитализма / О. Уильямсон ; [пер. с англ.]. – СПб. : Лениздат; SEV Press, 1996. – 702 с.
3. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : [підручник] / В. Г. Андрійчук. – К. : ІЗМН, 1996. – 402 с.
4. Крылатых Э. Н. Теоретико-методические основы современной агроэкономической интеграции / Е. Н. Крылатых // Рыночные интеграции в агропромышленном секторе, тенденции, проблемы, государственное регулирование. – М. : ВИАПИ им. А. А. Никонова. – 2010. – С. 3-6.
5. Саблук П. Аграрна реформа і політика в Україні: підсумки минулого та погляд в майбутнє : [в 3-х томах] / П. Саблук. – К. : ІАЕ, 2001. - Т. 2. – 181 с.
6. Воскобойников Ю. В. Регрессионный анализ данных в пакете Mathcad : [учебное пособие] / Ю. В. Воскобойников. – СПб. : Изд-во «Лань». – 224 с.
7. Сільське господарство Черкащини : [статистичний збірник]. – Черкаси, 2012. – 249 с.
8. Porter M. E. Competitive Advantage of Nations / M. E. Porter. – London : Macmillan, 1990. – 640 p.

Анотація

Досліджуються різні типи інтегрованих аграрних структур як перспективних форм просторової і економічної інтеграції агропромислового підприємництва. Пропонується диверсифікація сільськогосподарського підприємництва шляхом створення інтегрованих структур у формі агропромислових кластерів на основі існуючих великих сільськогосподарських підприємств і переробних та промислових підприємств.

Ключові слова: просторова і економічна інтеграція, соціально-економічний розвиток, агропромисловий кластер, інфраструктурний ефект, синергетичний ефект.

Аннотация

Исследуются разные типы интегрированных аграрных структур как перспективных форм пространственной и экономической интеграции агропромышленного предпринимательства. Предлагается диверсификация сельскохозяйственного предпринимательства путем создания интегрированных структур в форме агропромышленных кластеров на основе существующих крупных сельскохозяйственных предприятий, перерабатывающих и промышленных предприятий.

Ключевые слова: пространственная и экономическая интеграция, социально-экономическое развитие, агропромышленный кластер, инфраструктурный эффект, синергический эффект.

Annotation

The different types of the integrated agrarian structures are investigated as perspective forms of spatial and economic integration of agroindustrial enterprise. Diversification of agricultural enterprise is offered by creation of the integrated structures in form agroindustrial clusters on the basis of existent large agroindustrial enterprises and processing and industrial enterprises.

Key words: spatial and economic integration, socio-economic development, agroindustrial cluster, infrastructural effect, synergistically effect.